

DE MUNTFIBULA VAN EEN ALMOHADISCHE DOBLA UIT SCHEEMDA:
VONDSTOMSTANDIGHEDEN, PARALLELEN EN HISTORISCHE CONTEXT

J.P. KOERS

Hoethslaan 38, 9681 CM Midwolda, Nederland

J.N. LANTING & J. MOLEMA

Biologisch-Archaeologisch Instituut, Groningen, Nederland

ABSTRACT: A gold coin made into a brooch, found in 1967 at the cemetery of medieval Scheemda, was identified as an Almohad dobla minted in Spain or North Africa during the caliphate of Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1184-1199). The coin is reinforced on one side with gold wire and brackets of sheet gold. A total of nine such brooches has been found in the coastal area of the northern Netherlands and northern Germany. Formerly these brooches were connected with the so-called Frisian Crusade of 1217, during which several Moorish towns on the SW coast of Spain were sacked. It is shown in this paper that no evidence for such a connection can be brought forward. Coin brooches occur regularly in the northern Netherlands and northern Germany from the 7th to the mid 15th century. The relatively large number of brooches made of Almohad gold coins seems to be related to the increased export of West African gold to western Europe by way of Almohad North Africa and Spain during the 12th century.

KEYWORDS: northern Netherlands, northern Germany, Middle Ages, coin brooches, Almohad gold coins, Frisian Crusade.

1. VONDSTOMSTANDIGHEDEN EN BESCHRIJVING

In het voorjaar van 1967 werd op het kerkhof van middeleeuws Scheemda een gouden muntfibula gevonden, die waarschijnlijk tijdens drainagewerkzaamheden aan de oppervlakte was gekomen. Door het Koninklijk Penningkabinet (destijds in Den Haag, nu in Leiden) werd de munt gedetermineerd als een dobla of dubbele dinar van de Almohadische kalief Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1184-1199)¹, die zowel in Zuid-Spanje als in Noordwest-Afrika geslagen kan zijn. Op de achterzijde zijn een ankerkruis van goud filigrain, en een speldscharnier en speldoog van goudblik aangebracht (fig. 1). Het goudgehalte van de munt ligt tussen 23 en 24 karaat. Hoewel gevonden op een kerkhof, is het uiterst onwaarschijnlijk, dat het om een grafgift handelt. Op het kerkhof zijn echter bewoningssporen aangetroffen, die gedateerd kunnen worden tussen ca. 1200 en 1510 (Molema, 1990).

2. VERGELIJKBARE MUNTFIBULA'S

Uit informatie verstrekt door de archeologische afdelingen van de provinciale museums in Groningen en Leeuwarden, en uit de literatuur bleek, dat in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland 8 vergelijkbare muntfibula's van 'Almohadische gouden munten' bekend zijn. Het betreft 3 exemplaren vervaardigd van dobla's, 2 van lokale naslagen van dobla's, en 3 van dinars. Het exemplaar van Scheemda meegerekend is

de verdeling naar type en muntheer de volgende:

Dinars van Abu Yaqub Yusuf (1163-1184)

Finsterwolde (Gr.)	1821	verblijfplaats?
Wirdum, (Gr.)	1880	Groninger Museum
Dallingeweer (Gr.)	1989	privé bezit

Dobla's van Abu Yusuf Yaqub (1184-1199)

Norden (Ostfr.)	1854	LM Hannover
Goënga (Fr.)	1856	Fries Museum
Scheemda (Gr.)	1967	privé bezit
Leeuwarden (Fr.)	1975	privé bezit

Naslagen van Almohadische dobla's

Stavoren (Fr.)	vóór 1890	Fries Museum
Damwoude (Fr.)	1890	Fries Museum

Bij al deze broches gaat het, zuiver formeel, om 'losse' vondsten. Maar het exemplaar van Norden is wel gevonden op het terrein van de voormalige Itzingaborg, terwijl de broche van Finsterwolde gevonden lijkt te zijn op het terrein van de middeleeuwse kerk van Oost-Finsterwolde.

De muntfibula van Finsterwolde is uitvoerig beschreven door Stratingh & Venema (1855: p. 52, noot 51), met de vertaling van de opschriften en de afmeting², zodat aan de identificatie geen twijfel kan bestaan. De exemplaren van Norden³ en Goënga zijn gepubliceerd met vertaling van de opschriften en met afbeeldingen (Grotefend, 1853; Dirks, 1886).

Er is bovendien nog een Almohadisch dinar bekend uit Noordwest-Duitsland, die niet tot muntfibula is

Fig. 1. De muntfibula's van Wirdum (links) en Scheemda (rechts), voor- en achterzijde. De fibula van Wirdum is vervaardigd van een dinar van Abu Yaqub Yusuf (1163-1184), die van Scheemda van een dobla van Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1184-1199). Schaal 3:2.

The coin brooches of Wirdum (left) and Scheemda (right), front and reverse. The Wirdum brooch is made of a dinar of Abu Yaqub Yusuf (1163-1184), the Scheemda one of a dobla of Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1184-1199). Scale 3:2.

verwerkt. Deze munt maakte deel uit van de schatvondst van Bokel bij Bremervörde, die ca. 1220-1225 werd begraven (Meier, 1932). Ook deze dinar is geslagen voor de kalief Abu Yaqub Yusuf (Zedelius, 1992). Het voorkomen van muntbroches van Almohadische gouden munten lijkt beperkt te zijn tot het Noordnederlandse en Noordwestduitse kustgebied. Bokel ligt net buiten dit verspreidingsgebied (fig. 2).

Het is opvallend, dat de 4 dinars afkomstig zijn van Abu Yaqub Yusuf (1163-1184) en de 4 dobla's van Abu Yusuf Yaqub (1184-1199). Volgens Hébert (1990: p. 125) werd de dobla al door de Almohadische kalief Abd al-Mu'min (1129-1163) ingevoerd, naast de dinar die al sinds de 10e eeuw in gebruik was. Bovengenoemde verdeling van dinars en dobla's over twee kaliefen moet dus of zuiver toevallig zijn, of teruggaan op invoer van verschillende partijen munten op verschillende tijdstippen.

Van de dobla's van Goënga, Scheemda en Leeuwarden is het goudgehalte bekend: tussen 23 en 24 karaat. Op grond van kleuren en gewicht kan aangenomen worden, dat ook de dinars van Wirdum en Dallingeweer een dergelijk gehalte hebben.

De naslagen van Stavoren en Damwoude wijken op de volgende punten af van de echte dobla's (fig. 3):

– De tekst is onleesbaar. Het schrift bestaat niet uit Arabische, maar uit Arabisch aandoende lettertekens zonder enige betekenis (Damwoude), of zelfs uit voor een leek als niet-Arabisch herkenbare symbolen (Stavoren). Het is dan ook niet verwonderlijk dat Dirks

(1890) geen vertaling van de tekst op de munt van Damwoude geeft.

– De naslagen bestaan niet uit massief metaal, zoals de echte munten, maar uit twee dunne schijfjes, die op elkaar bevestigd zijn. Bovendien geldt voor beide naslagen, dat de opschriften op voor- en keerzijde identiek zijn, en dat deze dus kennelijk met hetzelfde stempel werden vervaardigd.

– Het goudgehalte van de naslagen is aanzienlijk geringer dan dat van de echte dobla's, namelijk ca. 14 karaat.

Vier van de fibula's zijn aan de achterzijde voorzien van een decoratie met christelijke symboliek. Hierboven werd al vermeld, dat de fibula van Scheemda een ankerkruis van goudfiligrain toont. Ook het exemplaar van Leeuwarden heeft een dergelijk ankerkruis. Het filigrain is echter platgehamerd, waardoor de gelijkenis met Scheemda minder groot lijkt dan die oorspronkelijk geweest zal zijn. Een ander verschil is, dat op het exemplaar van Leeuwarden het speldscharnier uit een oogje bestaat, terwijl op dat van Scheemda de speld beweegbaar gevat was tussen twee opstaande plaatjes, zoals dat ook bij de andere fibula's het geval was, zover dat nog geconstateerd kan worden. Overigens is in alle gevallen de speld verdwenen, waarschijnlijk door corrosie omdat er onedel metaal voor gebruikt was. De muntfibula van Norden heeft een eenvoudig kruis aan de achterzijde, vervaardigd uit twee strookjes dun goudblik (Dirks, 1886; Berghaus, 1958). Het exemplaar

van Finsterwolde toonde een overeenkomstige versiering in zilverblik (Stratingh & Venema, 1855; p. 52, noot 51).

Reeds Grotefend (1853) heeft in zijn beschrijving van de muntfibula van Norden het kruis op de achterzijde willen zien als een afweermiddel tegen de schadelijke uitwerking van de 'heidense spreuken'. Ook Berghaus (1958) was deze mening toegedaan. Het zal inderdaad geen toeval zijn, dat de kruizen aan de achterzijde, dus aan de naar de drager toegekeerde zijde zijn aangebracht. Een zelfde functie kan worden toegekend aan het plaatje goudblik dat de hele achterzijde van de dinar van Dallingeweer bedekt, waardoor de Arabische teksten aan het oog zijn onttrokken. Anderzijds moet gewezen worden op een kleine serie 'Karolingische' muntbroches, uit de 9e of 10e eeuw, met gegoten pseudomunten met een muntbeeld op de voorzijde en een kruis op de achterzijde (Hatz, 1966: pp. 96-97, Taf. Ic). Aangezien het hier om nabootsingen van 'christelijke' munten lijkt te gaan, ligt een verkla-

ring van het kruis als 'afweermiddel' minder voor de hand.

De dinar van Wirdum is aan de achterzijde voorzien van een niet nader te duiden motief, uitgevoerd in goudfiligrain (fig. 1). Gezien het voorgaande is het verleidelijk om ook hier een christelijk motief met afwerende functie in te willen zien. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat wij geen christelijk motief van deze vorm kennen. Overigens vertonen Wirdum en Scheemda een opvallende gelijkenis in de manier waarop de montage van het filigrain en de speldinrichting is uitgevoerd. Het is goed mogelijk, dat deze beide munten door dezelfde goudsmid zijn bewerkt.

Rest nog te vermelden, dat van de dobla van Goënga de speldinrichting is verwijderd. De plaatsen waar de speldscharnier en het oog bevestigd waren zijn nog herkenbaar. Er zijn geen aanwijzingen aanwezig voor een eventuele versiering met goudblik of goudfiligrain. Ook bij de beide naslagen van Stavoren en Damwoude ontbreken aanwijzingen daarvoor. Maar aangezien het

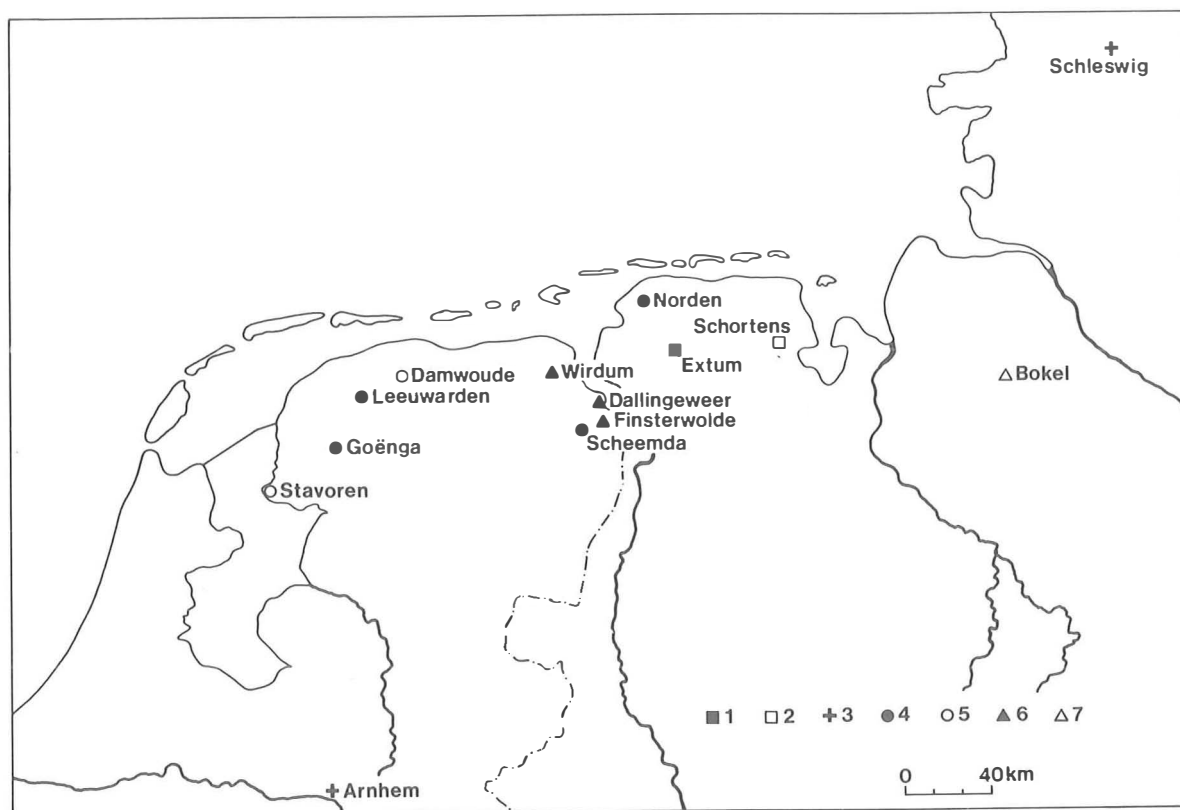

Fig. 2. Verspreiding van muntfibula's vervaardigd van 11e- en 12e-eeuwse gouden munten, of naslagen daarvan, in Nederland en NW-Duitsland.

Distribution of coin brooches made of 11th and 12th century gold coins, or their local imitations, in the Netherlands and NW Germany.

Legenda/key: 1. Nomisma histamenon, Romanus III Argyrus (1028-1034); 2. Naslag van/local imitation of nomisma histamenon, Romanus III; 3. Almoravid(ische) dinar, Ali ibn Yusuf (1106-1143); 4. Almohad(ische) dobla, Abu Yusuf Yaqub (1184-1199); 5. Naslag van/local imitation of Almohad(ische) dobla; 6. Almohad(ische) dinar, Abu Yaqub Yusuf (1163-1184); 7. Almohad(ische) dinar, Abu Yaqub Yusuf, niet vermaakt tot muntfibula/not changed into coin brooch.

Fig. 3. De muntfibula's van Stavoren (links) en Damwoude (rechts), vervaardigd van lokale naslagen van Almohadische dobla's, voor- en achterzijde. Schaal 2:1.

The coin brooches of Stavoren (left) and Damwoude (right), made of local imitations of Almohad doblas, front and reverse. Twice real size.

hier om pseudo-Arabische teksten ging, was een christelijk motief met afwerende functie waarschijnlijk ook niet nodig.

3. DE FOUTIEVE ASSOCIATIE MET DE FRIESE KRUISTOCHT VAN 1217

Grotefend (1853) was van mening, dat de dobla van Norden gezien moest worden als buit van de Friese Kruistocht⁴ van 1217. Dirks (1886; 1890) sloot zich hier graag bij aan, en zelfs Berghaus (1958: p. 27) vond nog, dat Grotefend dit verband overtuigend had aangetoond. Noch Dirks, noch Berghaus heeft kennelijk gezien, dat Grotefend een merkwaardige dateringsfout maakte. Nadat de dobla correct was toegeschreven aan Abu Yusuf Yaqub al-Mansur, plaatste hij vervolgens de regeringstijd van deze kalief tussen 1213 en 1223. De munt zou dus geslagen zijn ten tijde van die Friese Kruistocht van 1217. Abu Yusuf Yaqub al-Mansur regeerde echter in werkelijkheid van 1184 tot 1199. Grotefend verwisselde hem kennelijk met Yusuf II al-Mustansir, die inderdaad tussen 1213 en 1223/24 regeerde.

Ook de datering van de andere Almohadische dinars en dobla's wijst niet op verband met de kruistocht van

1217. Alleen de kaliefen Abu Yaqub Yusuf (1163-1184) en Abu Yusuf Yaqub (1184-1199) zijn vertegenwoordigd, maar niet hun opvolgers Mohammed III al-Nasir (1199-1213) en Yusuf II al-Mustansir (1213-1223/24). Indien de gouden munten inderdaad buit waren van de plundering van Moorse steden in 1217, dan zouden ook van deze latere kaliefen munten aanwezig moeten zijn.

Dat de dinar van Bokel pas rond 1220/25 werd begraven, is geen argument ten gunste van een verband met de kruistocht van 1217. De dinar kan namelijk, in tegenstelling tot de zilveren brakteen en penningen in deze schatvondst, niet als een onderdeel van de toenmalige geldomloop in Noordwest-Duitsland worden gezien. Goudgeld werd ten noorden van de Pyreneeën en Alpen niet geslagen, en niet gebruikt in het betalingsverkeer. Dus ondanks het feit, dat de munt niet tot broche is verwerkt moet ook in dit geval de functie die van sieraad, of beleggingsobject zijn geweest. In dergelijke situaties kunnen munten langdurig bewaard worden. Dat wordt bijvoorbeeld bewezen door de Almoravidische⁵ dinar uit de muntvondst van Arnhem. Deze gouden, tot broche verwerkte munt werd in 1118/1119 geslagen, maar pas rond 1190 begraven (zie onder).

4. DE WERKELIJKE HISTORISCHE CONTEXT

Als de Almohadische munten niet in verband gebracht kunnen worden met de kruistocht van 1217, wat is hun historische context dan wel? Het antwoord op die vraag is ten dele tamelijk eenvoudig. Vanaf de 7e tot zeker in de 14e eeuw werden zilveren en gouden munten tot muntfibula's vermaakt. Bovendien werden naslagen vervaardigd voor dit doel, ook in edelmetaal, en soms werden zelfs nabootsingen van munten gegoten, die alleen aan één zijde een muntbeeld tonen. Daarnaast werden op grote schaal muntbroches, en vooral pseudo-muntbroches van brons, of zelfs lood/tin-legeringen gemaakt, tot in de 15e eeuw. Volgens Zadoks-Josephus Jitta (1959: p. 177) is de oudst bekende muntfibula er één uit Cuyk, gemaakt van een *aureus* van Antoninus Pius (138-161) gevat in een brede gouden rand, waarin 3 rijen 'steentjes' van rode, groene en witte glaspasta waren bevestigd. De achterzijde van de rand was versierd met vogelfiguren met open bek, uitgevoerd in goudfiligrain. Op grond van de versiering is een datering in de 2e helft van de 7e eeuw waarschijnlijk. Uit de 8e eeuw zou een pseudo-muntbroche van tin uit Middelburg dateren, met een copie van een solidus van Chlotarius II (613-622) binnen een brede rand met parel- en vlechtbanden (Zadoks-Josephus Jitta, 1962). Die datering is echter aanvechtbaar.

Er zijn geen muntfibula's van 8e-eeuwse munten bekend, wel een groot aantal van 9e-eeuwse. Deze 'Karolingische' muntfibula's kunnen niet alleen zilveren en gouden munten van Karel de Grote en Lodewijk de Vrome bevatten of als voorbeeld hebben gehad, maar ook geïmporteerde Arabische munten, of copieën in goud van laat-Romeinse bronzen munten (Berghaus, 1959). De 'Karolingische' muntfibula's kenmerken zich door meervoudige parelranden. In Nederland en Noordwest-Duitsland behoren tot deze groep de exemplaren van Utrecht, Campen, Kr. Norden, Arum/Witmarsum (Berghaus, 1959: Taf. II:10, III:12, resp. III:13), 'Drente, mogelijk Odoorn' (Pleyte, 1882: Pl. XXXIII:9)⁶ en Zuidbarghe (Pleyte, 1882: pl. XXIV:1).⁷ Verder kan hier ook de bronzen muntfibula van Winsum (Fr.) genoemd worden (Boeles, 1951: pl. XLI:10). Verder naar het noorden is een aantal muntfibula's bekend uit Haithabu. Gedeeltelijk betreft het copieën van Karolingische munten, zowel massief dubbelzijdig gegoten, als van goud- of bronsblik over een loden kern (Hatz, 1970; Jankuhn, 1943: Abb. 28). Maar er is ook een 9e-eeuwse Byzantijnse solidus verwerkt tot broche (Jankuhn, 1943: Taf. 2m). Al deze broches zijn van een parelrand voorzien. Muntfibula's waren in de 9e en 10e eeuw kennelijk populair over een groot gebied in NW-Europa (Hatz, 1966: Abb. 1).

Muntbroches van 10e-eeuwse munten zijn niet bekend, maar het is niet onwaarschijnlijk, dat een deel van de 'Karolingische' muntfibula's in feite in de 10e eeuw werd vervaardigd. Uit de 11e eeuw dateert een broche vervaardigd uit een gouden munt, een *nomisma histamenon* van de Oostromeinse keizer Romanus III

Argyrus (1028-1034), die bij Extum in Ostfriesland, in de buurt van Aurich werd gevonden (Berghaus, 1958: Taf. 3:22). Deze munt heeft aan de achterzijde een inscriptie AGLA. Volgens Berghaus is dit in de afkorting van *Atta Gibbar Leolam Adonai*, een zin uit de *Shemoneh esreh*, het joodse hoofdgebed. Het betekent "U, O Heer, bent immer geweldig", maar in West-Europa gaat het woord AGLA een eigen leven leiden als spreuk met afwerende werking. Een broche vervaardigd uit een imitatie van een *nomisma histamenon* van Romanus III werd gevonden in Östringsfelde bij Schortens in Oldenburg (Willers, 1943). De pseudo-munt is gegoten, en heeft een gladde achterzijde. Een muntfibula (van brons?) met de beeltenis van keizer Hendrik III (1046-1056) werd gevonden bij Düna in de Harz (Klappauf, 1992: Abb. 10).

Uit de vroege 12e eeuw dateert een tot broche verwerkte Almoravidische dinar uit de muntschat, die in 1950 in Arnhem werd gevonden. Deze vondst bestaat uit 285 zilveren penningen en een aantal zilveren en gouden sieraden die rond 1190 in een Pingsdorfpotje werden begraven (van Gelder, 1951; Sarfatij, 1979). De dinar⁸ werd geslagen voor emir Ali ibn Yusuf (1106-1143), waarschijnlijk in het jaar 512 van de Hegira, d.i. in 1118/1119. Overigens heeft deze munt geen christelijke motieven of afweerspreuken op de achterzijde. Een muntbroche van een dinar van dezelfde emir, geslagen in 1107/1108 in Murcia, werd in Schleswig gevonden (*Schleswig-Holstein* 1986: no. 137). De fibula's van laat 12e-eeuwse Almohadische gouden munten zijn hierboven al vermeld. In tegenstelling tot de 9e-eeuwse muntbroches lijken de 11e-12e-eeuwse in hun verspreiding voornamelijk beperkt te zijn tot het Noordnederlandse en Noordduitse kustgebied.

Broches van vroeg 13e-eeuwse munten zijn ons niet bekend, maar het is niet uitgesloten, dat enkele van de Almohadische munten pas in de vroege 13e eeuw tot broche werden verwerkt. Wel is een laat 13e-/vroeg 14e-eeuwse muntbroche gevonden, ter plaatse van de voormalige Itzingaborg bij Norden, waar ook de muntfibula van een Almohadische *dobla* werd ontdekt. Het gaat om een '*masse d'or*' van Philips IV van Frankrijk, die tussen 1296 en 1314 werd geslagen (Berghaus, 1958: Taf. III:24). Net als de 9e-eeuwse Byzantische muntfibula van Haithabu (Jankuhn, 1943: Taf. 2m) is deze voorzien van een speldinrichting en van een extra oogje. Maar dat was waarschijnlijk niet bedoeld om de munt ook als hangertje te kunnen dragen, maar om een ketting of iets dergelijks aan te bevestigen. De broche toont op de voorzijde een meliekrans van goudfiligrain. Berghaus (1958: p. 23, noot 5) vermeldt ook nog een vroeg 14e-eeuwse muntbroche, vervaardigd uit een 'Turone', die in 1877 in de *Verzeichnis der Altertümer in der Sammlung der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* werd genoemd. Opvallend is, dat ook deze late muntbroches in het kustgebied zijn gevonden.

Uit de late 14e en vroege 15e eeuw zijn tenslotte muntspelden bekend, vervaardigd van lood/tin-lege-

ringen, met voorstellingen die ontleend zijn aan gelijkijdige gouden en zilveren munten (Pol, 1990; Hasselt, 1990). Daarbij kan men zich overigens afvragen, of het bestaan van deze nabebeldingen er niet op wijst, dat de zilveren en gouden munten die als voorbeeld dienden, ook nog af en toe tot muntspelden werden verwerkt, zelfs al zijn er tot dusver geen exemplaren gevonden.

Het is dus duidelijk, dat de muntfibula's van Almohadische munten goed in een doorlopende traditie van de 7e tot het midden van de 15e eeuw passen. Dat verklaart echter niet het grote aantal broches gemaakt van Almohadische gouden munten. Vergeleken met het aantal dateerbare gouden muntbroches uit 10e-vroege 12e eeuw enerzijds, en 13e en vroege 14e eeuw anderzijds blijken deze zeer sterk vertegenwoordigd, zo niet overgerepresenteerd te zijn. Nu is uit historische bronnen bekend, dat Almohadische *dobla's* en *dinars* zeer geliefd waren in West-Europa, als bron van vrijwel zuiver goud voor het vervaardigen van kerkelijk en wereldlijke sieraden, en voor ceremoniële betalingen in goudgeld. Tussen ca. 1190 en ca. 1260 worden in rekeningen van de Engelse koningen regelmatig aankopen van Almohadische goudmunten vermeld (Grierson, 1951). De bron van dat goud lag in West-Afrika, in de goudvelden van Bambuk (in het grensgebied van Mali en Senegal) en vooral Bure (in het grensgebied van Mali en Guinee). De goudhandel ter plaatse werd gecontroleerd door de heersers van de toenmalige rijken Mali en/of Ghana. Via de karavaanroutes door de westelijke Sahara kwam het goud vervolgens in Noord-Afrika terecht (McEvedy, 1980). Dankzij dit goud kon de Omayyadische kalief van Cordoba Abd al-Rahman III al-Nasir (912-961) rond 930 tot herinvoering van de gouden dinar overgaan (Hébert, 1990: p. 118). De Almoraviden controleerden zelfs tijdelijk de goudhandel in West-Afrika, en de karavaanroutes door de westelijke Sahara. Volgens (Hébert, 1990: p. 123) stonden de fraaie gouden dinars van Ali ibn Yusuf in hoog aanzien, en maakten handelaren grote winsten op de export van deze dinars naar het Oosten, tot in China toe. Dat pas de Almohadische gouden munten in grotere aantallen naar West-Europa werden uitgevoerd, heeft mogelijk te maken met de toename van de goudstroom, na de ontdekking van de goudvelden van Bure, waardoor ook de perifere markten bediend konden worden.

5. DANKBETUIGINGEN

Bij de tot standkoming van dit artikel hebben wij van verschillende kanten medewerking ontvangen. Wij danken G. Mensonides (Fries Museum, Leeuwarden), J.W. Boersma (Groninger Museum), R. Borman (Gemeentemuseum Arnhem), M.H. van der Leij en J. Kuiper voor het beschikbaar stellen van de Almohadische en Almoravidische muntbroches; W. Schwarz (Ostfriesische Landschaft, Aurich) voor informatie over de Oostfriesische vondsten; G.J.H. van Gel-

der en medewerkers (Afd. Talen en Culturen van het Midden Oosten, Faculteit der Letteren, Rijksuniversiteit Groningen) voor de vertaling van de teksten op de muntbroches van Leeuwarden, Stavoren, Damwoude en Arnhem.

6. NOTEN

1. De Almohaden waren een ascetische, islamitische sekte, gesticht onder de Berbers van de Hoge Atlas. De stichter van de sekte, Mohammed ibn Tumarriep zichzelf uit tot Mahdi; zijn opvolgers voerden de titels kalief en Vorster gelovigen (zie ook noten 3 en 8). Zij veroverden in een 'heilige oorlog' tegen de Almoraviden eerst de Maghreb, en vervolgens ook Moors Spanje (zie noot 5). Marrakech was de hoofdstad van het Almohadische rijk. De kaliefen die over het gehele gebied regeerden waren Abd al-Mu'min (1129-1163), Abu Yaqub Yusuf (1163-1184), Abu Yusuf Yaqub al-Mansur (1184-1199), Mohammed III al-Nasir (1199-1213) en Yusuf II al-Mustansir (1213-1224). Na de dood van laatstgenoemde brak in Spanje een periode van rebellie en onderlinge twisten aan. Ook in Noord-Afrika verzwakte de macht van de Almohaden geleidelijk. In 1269 sneuvelde de laatste kalief.
2. Stratingh & Venema (1855: noot 51) schrijven: "Het bleek nu te zijn eene gouden munt, ter grootte van een dukaat, bevattende voor op een vierkant ruit vreemde letters en op de keerzijde een zilveren kruis in twee reepjes daarop gesoldeerd met twee ogen, zoodat het zichtbaar om den hals, hetzij als amulet, hetzij tot sieraad gedragen was. Deze munt in handen van den heer De Sitter gekomen zijnde, heeft deze haar eerst aan de toenmalige Groningsche Professoren Wolthers en Muntinghe laten zien en, van dezen vernomen hebbende, dat het eene Arabische munt was, blijkens de Arabische opschriften uit den Koran, vervolgens aan den Hoogleraar Hamaker te Leiden gezonden, die wel zoo goed is geweest de onderstaande beschrijving en verklaring daarvan te geven.
Op de eene zijde der Arabische munt leest men in het midden (of in het vierkant): *In de naam van Allah den goedertierenen en barmhartigen. Er is geen God dan Allah, Mohammed is de afgezant van Allah, Al Madi is de Imam der Imans* (dat is Voorganger der Voorgangers).
Om de rand staat: *En uw God is een eenig God. Er is geen God behalve hem, den barmhartigsten onder de barmhartigen.*
Het is jammer, dat degeen, die van deze munt een knoop verkoos te maken, juist de tegenovergestelde zijde bedorven heeft, omdat deze buiten twijfel den naam van den Vorst en van de muntplaats en het jaartal behelsde. Thans laat zich met zekerheid niet lezen dan *Abou Yakoub Yousef* om den rand. Echter schijnt dit weinige genoegzaam te zijn om de zaak uit te maken; want onder de Vorsten, die den naam *Abou Yakoub Yousef* gedragen hebben, is er mijns wetens slechts een, die een zekeren heiligen persoon, onder den naam van *Al Mahdi*, als den Imam der Imans kan vereerd hebben. Het lijdt dus geen twijfel, dat hier *Abou Yakoub Yousef ben Abd-el-Moumin*, de 2e Vorst van de Dynastie der *Al Mowahhedoan* of *Al Mohaden* bedoeld wordt, die van het jaar 1162 tot 1184 overeen gedeelte van Noord-Afrika en Zuid-Spanje regeerde ..."
Tot zover dit citaat. Hierbij kan aangetekend worden, dat een Nederlandse gouden dukaat een diameter van 23 mm heeft, en dat de munt van Finsterwolde dus een dinar moet zijn geweest. Immers, de Almohadische dinars hebben diameters van ca. 22 mm, de *dobla's* van ca. 27 mm. De tekst op de achterzijde zal vergelijkbaar zijn geweest aan die op de *dobla's* van Norden en Goënga (zie noot 3).
3. Dirks (1886: p. 53) vat de beschrijving die de hoogleraar Stickel van de tekst op de *dobla* van Norden gaf aan Grotefend (1853) als volgt samen:
"De mij toegezonden munt moet toegekend worden aan de Almohaden (*Almuwahhidun*) eene dynastie die sedert het jaar 515 van de hegira tot het jaar 668 (1121-1269) in Spanje en Afrika

geheerscht heeft. De vorsten van dit geslacht hebben zowel vierkante als ronde munten geslagen, maar allen vertoonden in het veld er van een vierkant. De opschriften zijn de volgende.

Op de Vz. leest men:

*In naam van God, den medelijdenden, den barmhartigen,
En de lof zij geheel alleen aan Allah,
Er is geen ander God dan Allah,
Muhammed is de gezant van God,*

*Al-Mahdi is de Iman (priester) van het volk (der geloovigen).
Inde vier hoeken bevinden zich ook godsdienstige spreuken: God is eenig. Er is geen ander God dan Hij, de barmhartige, de medelijdende, en er is geen God boven hem en ik heb geen bijstand te wachten buiten dien van Allah."*

Met behulp van een tweede exemplaar van deze munt dat Stickle in Parijs ontdekte, kon hij ook de door het gouden kruis bedekte opschriften der keerzijde lezen:

"Op de Kz. leest men in het vierkant: *Al-Kaim biamr Allah, de Chalif Abu Muhammed Abd-almunin, zoon van Ali, vorst der geloovigen; vorst der geloovigen Abu Jakub Jusuf, zoon van den vorst der geloovigen.*

Bovendien nog in de vier hoeken: *De vorst der geloovigen Abu Jusuf Jakub, zoon van den vorst der geloovigen, zoon van den vorst der geloovigen."*

Volgens Dirks (1886: p. 52) zijn de opschriften op de dobla van Goënga nagenoeg gelijk aan die van Norden.

4. De zogenaamde Friese Kruistocht van 1217 was in feite een onderdeel van de Vijfde Kruistocht, waartoe in 1216 door paus Honorius III was opgeroepen. Deze begon in mei 1218 en was gericht tegen Egypte, maar eindigde na het beleg en de inname van Damiate (november 1219) in een katastrofale nederlaag (september 1221).

Een grote Friese vloot vertrok in mei 1217, en bereikte Lissabon op 25 juli. In plaats van verder te zeilen naar Acco, werd besloten de Portugezen te helpen in hun strijd tegen de Moren. De kronieken maken melding van de plundering van Hairin, Rota en Cadiz. De vloot overwinterde vervolgens in Lissabon, en bereikte Acco pas in april/mei 1218.

Overigens keerden vele Friezen in de late zomer van 1218 al weer naar huis terug.

5. De Almoraviden waren een pureitsen-islamitische sekte, die rond 1036 ontstond onder de Sanhadja-stammen in de westelijke Sahara. Mettertijd kreeg de sekte ook politieke aspiraties. Onder Yusuf ibn Tashufin (1061-1106) werd NW-Afrika tot aan de Senegal veroverd. Na enkele interventies in Spanje ten gunste van lokale Moorse vorsten, besloot hij in 1090 Moors Spanje onder zijn gezag te brengen. In 1091 was deze verovering een feit. Marrakech werd de hoofdstad van dit Almoravidische rijk. Onder zijn zoon Ali ibn Yusuf (1106-1143) begon in Marokko de opstand van de Almohaden. Diens zoon, Ishaq ibn Ali ibn Yusuf sneuvelde in 1147 bij Marrakech. De laatste Almoravidische gouverneur van Spanje, Yahya ibn Ghaniya, werd in 1148/1149 door de Almohaden gedood.
6. De huidige verblijfplaats van deze muntfibula is niet bekend. Volgens de afbeelding van Pleyte leek deze broche als twee druppels water op die van Arum/Witmarsum. Mogelijk is dezelfde gietvorm gebruikt. Overigens is Pleyte's afbeelding vervaardigd naar een tekening van Janssen (rond 1847?) toen de broche zich in het bezit van dominee Lieftinck te Odoorn bevond (Kramer-Clobus, 1978: p. 494: 181 Odoorn c/d).
7. De exacte samenstelling van de muntvondst van Zuidbarge is omstreten. Het jaar van ontdekking is 1859, de plaats inderdaad Zuidbarge, en niet Odoorn zoals Boeles (1915: p. 71) schrijft. Volgens de veilingcatalogus (R.J. Schierbeek, Groningen 21 en 22 juni 1860) bevonden zich twee muntfibula's in deze vondst: één vervaardigd van een zilveren dirhem van kalief Harun-ar-Rashid geslagen te Bagdad in 802/803, de andere van een zilveren dirhem van kalief al-Mutawakkil ibn al-Mu'tasim, geslagen te Armynya tussen 846 en 861. Beide munsten waren in meervoudige parelranden van zilver gevat. Boeles (1915: p. 73) vermeldt slechts één muntfibula.

8. Dankzij dr. G.J.H. van Gelder, drs. R.I. Kon, Mohamed El Tayeb en Bassam Wilio van de afdeling Talen en Culturen van het Midden-Oosten, Rijksuniversiteit Groningen kunnen we hier ook de vertaling van de teksten op de Almoravidische dinar van Arnhem geven. Op de voorzijde van de broche staat in het midden:

*De imam
'Abd
Allah
Vorst der gelovigen
m.*

De betekenis van de letter *m* in de laatste regel, waarvan de lezing overigens niet helemaal zeker is, is niet duidelijk. Het is kennelijk niet de aanduiding van de muntplaats, want die wordt in het randschrift voluit genoemd. De imam 'Abd Allah is de Abbasidische kalief van Bagdad, die door de Almoraviden als geestelijk leider van de Islam werd beschouwd. De titel Vorst der gelovigen was aan de kalief voorbehouden.

Het randschrift luidt: *[In naam van] God, de barmhartige, de erbarmer. Deze dinar is geslagen te ... in het jaar twaalf (?) en vijf[honderd].*

A.H. 512 komt overeen met 1118/1119 AD. Helaas is de muntplaat, die genoemd wordt, na 'geslagen' niet te ontcijferen. De achterzijde van de broche heeft in het centrale gedeelte de tekst:

*Er is geen god behalve God,
Mohammed is de gezant van God,
Vorst der moslims 'Ali,
ibn Yusuf.*

Merk op dat Ali ibn Yusuf zich Vorst der moslims noemt, niet Vorst der gelovigen.

Het randschrift is Koran, soera 3, vers 85: *Wie iets anders dan de Islam als godsdienst wenst, van hem zal het dan niet worden aanvaard. Hij behoort in het hiernamaals tot de verliezers.*

7. LITERATUUR

- BERGHAUS, P., 1958. Die ostfriesischen Münzfunde. *Friesisches Jahrbuch (= Jierboek 1958 van de Fryske Akademy; Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe 32; Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden 38)*, pp. 9-73.
- BERGHAUS, P., 1959. Ein karolingischer Münzring von Herbrum (Kreis Aschendorf-Hümmling). *Die Kunde NF 10*, pp. 90-97.
- BOELES, P.C.J.A., 1915. *Les trouvailles de monnaies carolingiennes dans les Pays-Bas, spécialement celles des trois provinces septentrionales*. Amsterdam.
- BOELES, P.C.J.A., 1951. *Friesland tot de elfde eeuw*. 's Gravenhage, 2e druk.
- DIRKS, J., 1886. Herinnering aan den kruistogt der Friezen in het jaar 1217. *De Vrije Fries 16*, pp. 51-58.
- DIRKS, J., 1890. Aanwinsten van het munt-, penning- en zegelkabinet 1889-90. *62e Verslag van het Friesch Genootschap over 1889/1890*.
- GELDER, H.E. VAN, 1951. Vondst van 12e-eeuwse munten te Arnhem. *Bijdragen en Mededelingen 'Gelre' 51*, pp. 121-147.
- GRIERSON, P., 1951. Oboli de Musc'. *The English Historical Review 66*, pp. 75-81.
- GROTEFEND, C.L., 1853. Ein Beutestück aus dem Kreuzzuge der Friesen, 1217. *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, pp. 414-417.
- HASSELLT, H., 1990. Van metalen kleinodiën tot koperen pannen. In: H. Clevis & M. Smit (eds), *Verscholen in vuil. Archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*. Kampen, pp. 111-129.
- HATZ, G., 1966. Zwei münzartige Schmuckstücke des 9. Jahrhunderts aus dem Kreise Lüneberg. *Lüneburger Blätter 17*, pp. 93-101.
- HATZ, G., 1970. Munus-divinum-Nachahmungen aus Haithabu. In: *Das archäologische Fundmaterial I (1963-1964) (= Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 4)*. Neumünster, pp. 24-33.
- HÉBERT, R.J., 1990. The coinage of Islamic Spain. *Islamic Studies 30*, pp. 113-128.

- JANKUHN, H., 1943. *Die Ausgrabungen in Haithabu (1937-1939)*. Berlin-Dahlem.
- KLAPPAUF, L., 1992. Zur Bedeutung des Harzes und seiner Rohstoffe in der Reichsgeschichte. In: H.-W. Böhme (ed.), *Siedlungen und Landesaufbau zur Salierzeit. I. In den nördlichen Landschaften des Reiches*. Sigmaringen, pp. 211-232.
- KRAMER-CLOBUS, G.M.C., 1978. L.J.F. Janssen (1806-1869): an inventory of his notes on archaeological findspots in the Netherlands. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 28, pp. 441-544.
- McEVEDY, C., 1980. *The Penguin Atlas of African History*. London.
- MEIER, A., 1932. *Der Brakteatenfund von Bokel bei Bevern, Kr. Bremervörde*. Hannover.
- MOLEMA, J., 1990. De opgravingen op het kerkhof van het verdronken dorp Scheemda. *Palaeohistoria* 32.
- PLEYTE, W., 1882. *Nederlandsche Oudheden van de Vroegste tijden tot op Karel de Groote: Drenthe*. Leiden.
- POL, A., 1990. Laat-middeleeuwse muntselden. *De Beeldenaar* (3), pp. 114-121.
- SARFATIJ, H., 1979. Münzschatzgefäße in den Niederlanden, I: Die Periode 1190-1566. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29, pp. 491-526.
- Schleswig-Holstein in 150 archäologischen Funden*. Neumünster, 1986.
- STRATINGH, G.A. & G.A. VENEMA, 1855. *De Dollard of geschied-, aardrijks- en natuurkundige beschrijving van dezen boezem der Eems*. Groningen.
- WILLERS, G., 1943. Fund einer byzantinischen Schaumünze in Östringsfelde bei Jever. *Oldenburger Jahrbuch* 46/47, pp. 374-378.
- ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.N., 1959. Muntsieraden. In: J.E. Bogaers et al. (eds.), *Honderd Eeuwen Nederland (= Antiquity and Survival II, 5-6)*. 's Gravenhage, pp. 168-177.
- ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.N., 1962. Twee Karolingische muntfibulae. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 49, pp. 76-77.
- ZEDELIUS, V., 1992. Osmanische Münzen im Rheinland. *Das Rheinische Landesmuseum Bonn* 1/92, pp. 1-2.